

BATICILARIN İSLAMCILIĞI “HÜSEYİN CAHİT VE CELAL NURİ’NİN İSLAMİ YENİLİK DÜŞÜNÇESİ

PROF. DR. MEHMET ZEKİ İŞCAN*

Giriş

Batıcılık, yenileşme teşebbüsleriyle başlayan bir hareket olmakla beraber, adı özel olarak II. Meşrutiyet sonrasında meydana çıkan düşünce hareketiyle şekillenmeye başlamıştır. Çünkü daha önceki hareketin oluşturucu ve savunucularına özel bir ad verilmediği hâlde, II. Meşrutiyet Dönemindeki Batılılaşma hareketinin temsilcilerine Batıcılar (Garpçılar) adı verilmiştir.¹

Batıcılık, alafrangalık anlamında oryantalizm olarak Türk aydını tarafından temellük edilen ve modernizmin aydınlanmacı dönüşüm olduğunu zannetmekten ibaret “yanlış bir bilinçlenme” örneği olarak görülmüştür.² Batıcılığa, yenileşmede İslam’ı, olumlu içeriğinden yararlanılması gereken motive güç olarak gören bir talep³ yahut İslam’da amel ve akide bakımından köklü bir tasfiye yapılarak, boşalan yere materyalizmi yerleştirmek hedefinin güdüldüğü bir proje⁴ ya da bunların hepsi olarak bakılmıştır. Batıcılık bir “ihamet” modeli şeklinde de algılanmıştır. Bunun yanında Batıcılığı, fikrî ve felsefi derinlikten mahrum bir “gardırop Batıcılık” olarak değerlendirenler de olmuştur.

Bu tür Batıcılık eleştirilerinin isabetli olup olmadığı, Batıcılık eleştirilerinde bilgi ve veri temelli hareket edilip edilmediği, Batıcıların İslam üzerindeki düşünceleri

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Avrupa, Doğu'dan kopuşun adıdır. Batı uygarlığı kendini, Doğu'dan kopması ölçüsünde bir bizatihilik olarak oluşturmuştur.

öğrenildiğinde belli ölçülerde tespit edilmiş olacaktır. Aynı zamanda bu durum, Batıcılığın, ortaya çıktığı zaman diliminde diğer fikrî akımlar karşısındaki konumunu da ortaya koyabilecektir.

Batıcılar, Batı'yı bir uygarlık projesi olarak ele almış ve bunu, "Batı" sözcüğü ile kavramsallaştırılan yapılanma ve dinamik sürece uygun olarak, Doğulu uygarlığının tashihine bağlamışlardır. Bir coğrafi mekân olarak Avrupa'nın da Batılılaşması, Doğulu özelliklerini tashihi ile olmuştur. Avrupa, Doğu'dan kopuşun adıdır. Batı uygarlığı kendini, Doğu'dan

kopması ölçüsünde bir bizatihilik olarak oluşturmuştur. Doğu dini Hristiyanlık, bir Batı dini hâline getirilmiş, buradan laisiteye varılmıştır. Bireyin oluşmasıyla Doğu cemaatçiliğinden çıkılmış ve demokrasiye ulaşılmıştır. Antik devlet ve imparatorluk geleneği aşılmış, buradan ulus devlete geçilmiştir.⁵ Batıcılar bundan dolayı, "Doğulu dinimizi" laisiteyle Batılılaştırmaya, cemaat cenderesinden bireyi çekip çıkarmaya ve imparatorluktan ulusa ve demokrasiye geçişe bir hayli önem vermişlerdir.

Batıcılık-İslamcılık: İki Örnek Bir Karşılaştırma

Batıcılık, bizde bir sistemden çok, dinî tutuculuğa karşı medeni ihtiyaçların anlaşılmasından doğma bir ilerleme, gelişme isteğidir.⁶ Bu manada Batıcılık, İslamcılıkla aynı problemlere cevap verme sadedinde birleşmektedir. Çünkü Osmanlı tecrübesi dikkate alındığında, İslamcılık da, bir modernleşme hareketidir. 1905'te Abdud vefat ettiğinde Abdullah Cevdet'in kaleme aldığı yazı, bir İslamcının yazacağı ölçüde Abdud taraftarı yazıdır.⁷ İslamcı olarak görülen M. Şemsettin ile Abdullah Cevdet'in, Kılıçzade Hakkı'nın tamamıyla müşterek fikirleri bulunmaktadır.⁸ Şahıslardan ve eserlerinden ayrı düşünülmemek kaydıyla, cumhuriyetten evvel Türkçü İslamcı, Türkçü Batıcı, İslamcı Batıcı gibi birleşik fikir zümreleri olduğu söylenebilir.⁹

Belki Batıcılıkla İslamcılık arasında şöyle bir ayırım yapılabilir: İslamcılar modernleşmeyi içselleştirerek daha İslami bir siyasi ve sosyal düzene varabileceklerini düşünürlerken Batıcılar, İslam'ı belli bir daireye oturtma ve böylece daha modern bir siyasi ve sosyal yapıya kavuşmayı arzu etmekteydiler. Yine İslamcılar, ıslah yolu ile belli bir zaman dilimine yayılmış yenileşmeyi uygun görürlerken Batıcılar "o kadar zamanımız var mı?" endişesi taşımaktaydılar.¹⁰ Batıcılar, tıpkı Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur adlı romanının kahramanlarından birine ait, "büyümekte olan bir çocuğun zamanı başkadır, bir hastanın zamanı başka... Biz umumi zamanın dışındayız. Yani zaman tempomuzu değiştirmek mecburiyetindeyiz."¹¹ anlayışına sahiptirler. Buna rağmen Batıcıların İslam'a bakış tarzlarında da farklılıklar söz konusu olmuştur.

Bir beka meselesi olarak “yenilik” söz konusu olduğunda İslamcılık, Tunaya’nın ifadesiyle, ana nehirlerden bazı kollara ayrılarak Batıcılık ve Türkçülükle birleşmiştir. Batıcılığa göre de İslamcılığa göre de Batı’dan bir şeyler alınacak, içinde bulunulan Doğu medeniyetinden de bir şeyler atılacaktır.¹² Yalnız burada Batıcıların, “Batı’nın ahlak ve içtimaiyatından” iktibaslar yapılmasını önermelerine rağmen İslamcılar sadece “fen ve âliyatından”(teknik bilgiler) istifadeyi

Buradan hareketle İslamcıların Batıcılığında ve Batıcıların İslamcılığında söz etmek mümkündür.

şart koştuklarını ifade eden değerlendirmelerin¹³ eksik olduğu belirtilmelidir. Çünkü İslamcılar arasında da, Batı medeniyeti üzerinde objektif düşünce yolunun açılmasını önerenler olmuştur. Hilmi Ziya Ülken’in tabiriyle “modernist İslamcılar”¹⁴, İslam kültürü realitesi ile yeni akli düşünceler ve çağdaş ilimlere dayanan verilerin uzlaştırılmasını esas almış, böylece hiçbir manevi değişime ihtiyaç duymadan, sadece teknoloji transferi ile çağdaşlaşma probleminin halledilebileceği anlayışına sıcak bakmamışlardır. Bunlar, çağdaşlaşmanın, bir zihniyet ve ahlak değişimi ile mümkün olabileceğini savunmuşlardır.¹⁵ Batıcılar arasında da İslamiyet’in özüne dönmek ve İslami esaslara riayetle yenilik yapmak fikrini taşıyanlar bulunmuştur. Batıcılar da İslam’da yeniliği ve dinde aklın hâkimiyetini savunmuşlardır. Buradan hareketle İslamcıların Batıcılığında ve Batıcıların İslamcılığında söz etmek mümkündür.

Peyami Safa’nın belirttiği gibi modernleşmenin derecelendirilmesinde bazı farklılıklar bulunsa da, taklitçilik şeklindeki bir Avrupalılaşmaya her iki fikir akımı da karşı olmuştur.¹⁶ Şu kadar var ki Batıcılar, Batılılaşmada İslam’a ve onun ilkelerine müracaat etseler de, bir medeniyet problemi olarak Doğu’nun ve Batı’nın farklı tarihsel yolculuklarını vurgulayan varsayımlara daha fazla güvenmişler, adeta Doğu-Batı karşıtlığı retoriği ile fikirlerini dile getirmişlerdir. Modernist İslamcılar ise, dikkatli bir karşılaştırma yapmayı başaramasalar da, Doğu-Batı karşıtlığından hareket etmemeye özen göstermişlerdir. İslamcılar, Batı’nın nihai başarılarında Doğu’nun (İslam’ın) muazzam bir katkısı olduğuna dikkat çekmek istemişlerdir. Buradan hareketle modernist İslamcılığın sadece Batı’yı tekrarlamak değil aynı zamanda Batılı zihinsel araçlarla gerçekleştirilebilecek özgürleşmenin, Batı dışı bir uygarlığın keşfine yol açıp açmayacağını sorgulama etrafında bir tetkik olduğu ifade edilebilir. Modernist İslamcıların Doğu ve Batı medeniyetleri arasında “ortak kelimeler” bulmaya daha fazla önem verdikleri söylenebilir. Bu manada İslamcıların Batıcılığı, Avrupa merkezilik olmadığı gibi, Batıcıların İslamcılığında bir medeniyet olarak Doğu yer almamaktadır. Batıcılarda İslam, Doğu medeniyetinden tamamen farklı bir kategori olarak değer kazanmaktadır. Ama belirtilmelidir ki, meydan okuma bazen teslim olmaya dönüşebilir. Bu yüzden Batıcıların Doğu medeniyetine karşı oluşları, onun tam olarak tesirinden kurtuldukları anlamına gelmemektedir.

Hüseyin Cahit'in temsil ettiği Batıcılık da ise, "modern Türkiye'de dinin yeri ne olmalıdır?" sorusuna cevap niteliğinde İslam'la ilgili fikirler ileri sürülmüş ve İslam'ın olumlu içeriğinden, Batılılaşma yolunda faydalanmak esas alınmıştır.

Celal Nuri gibi Batıcılar, samimi bir dindar edası ile İslam'ı yenileştirmek istemişlerdir. Onun dinî düşüncenin yenilenmesi fikri, İslamcı olarak bilinen yazarların görüşlerinin derlenmesi sadedindedir. Örneğin o, *Kadınlarımız* adlı eserinde Muhammed Abduh'un talebesi olan Kasım Emin'e referanslarda bulunmuştur.

Hüseyin Cahit'in temsil ettiği Batıcılık da ise, "modern Türkiye'de dinin yeri ne olmalıdır?" sorusuna cevap niteliğinde İslam'la ilgili fikirler ileri sürülmüş ve İslam'ın olumlu içeriğinden, Batılılaşma yolunda faydalanmak esas alınmıştır. Aslında burada da İslamcılar gibi dine fonksiyonel açıdan yaklaşma söz konusu olmuştur.

Falih Rıfka Atay gibi düşünenler de ise İslam, modernleşme yolunda yapılan inkılapların nesnesi durumunda kalmıştır. Falih Rıfka, Kemalizmi, büyük ve esaslı bir din reformu olarak tarif etmiştir. Ona göre

İslam âlimleri, zamanla hükümlerin değişebileceği içtihadında buldukları için Hz. Muhammed'den sonra nesh, insan aklına emanet edilmiştir. Mustafa Kemal'in yaptığı işte bu nesh hakkını kullanmaktır.¹⁷ İslam'da bütün şerri meseleler iki büyük bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm ahireti ilgilendirir ki ibadetlerdir: oruç, namaz, hac, zekât. İkinci bölüm dünyayı ilgilendirir ki bunlar da nikâh ve aileye ait hükümlerle muamelat denen mal, borç, dava ilişkileri ve ukubet denen ceza hükümleridir. Kemalizm, ibadetler dışındaki bütün ayet hükümlerini kaldırmıştır.¹⁸

Teknik gelişmeler dışında Batı'yı Batı yapan epistemik, etik ve felsefi temeller üzerinde durmasıyla Falih Rıfka'nın bile bir tür İslamcılığından söz etmek mümkündür. Ona göre 'Biz garplılardan manevi yönden üstünüz, onun maddi ilerleme esasların almamız' diyenler yanılmaktadır. Çünkü biz Avrupa'nın maddi üstünlüğünün değil, bu maddi üstünlüğü yaratan manevi üstünlüğünün kurbanları bulunmaktayız. Garp bir hür tefekkür yoğruluşudur. Onu bu özelliği ile ele almak gerekmektedir.¹⁹

Batıcılar içinde Abdullah Cevdet gibi "Müslüman damarlarına yeni bir kan akıtmak" gayesi ile hareket ettiği için "ilerici prensipleri bizzat İslam müesseselerinde aramak gerektiğini beyan edenler de bulunmaktadır. Burada İslamiyet'i Batılılaştırmak söz konusudur.²⁰ Her halükarda İslam, İslamcılıkta olduğu gibi bir proje niteliğindedir.²¹ Abdullah Cevdet, İctihat adlı dergisinde Müslümanları irfana, bilgiye ve çalışmaya; softalıktan, dervişlikten, şeriat ve meşihatın mutlak otoritesinden kurtulmaya davet etmektedir. İctihat dergisinde Kılıçzade Hakkı'nın "Ey İslam'ı yaşatmak isteyen hür ve

münevver fikirliler! Haydi, silah başma! Hakikat ve marifetin en keskin kılıcı olan kalemlere sarılmız!" ifadelerinde temsil edilen bir zihniyet savunulmaktadır. Abdullah Cevdet'in, Türkçülerin; "Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan; Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan! beytinde yaptığı ufak bir değişiklik onun Batı'ya, İslam'a ve Türkçülüğe bakışını da özetlemektedir. "'Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan; Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: İrfan!'"²²

Hüseyin Cahit ve "Hocalar Saltanatı"nın Eleştirisi

Batıcı denilen aydınların din eleştirisi, aslında tam anlamıyla bir din eleştirisi örneği değildir. Hüseyin Cahit'in görüşleri söz konusu olduğunda bu değerlendirmeyi rahatlıkla yapmak mümkündür. Hüseyin Cahit gibi Batıcılar, geriliğin nedenleri üzerinde durmaktadırlar. Burada en fazla eleştiri oklarının yöneldiği konu, "şeriatın, hayatın tüm alanlarını hükmü altına almış olması" ya da "ulemanın iktidarı ile dinin bozulmuşluğu"dur.

Hüseyin Cahit'in dini konularda kaleme aldığı yazılarında, İslamiyet'i çeşitli açılardan ele alıp serbest bir tavırla yorumladığı görülmektedir. Üzerinde en çok durduğu konular, İslam dinindeki hurafeler, bu hurafelerin kimlerden kaynaklandığı, hocaların mevki ve rolü, din büyüklerinin Kur'an tefsirleri, ayetlere yanlış ve keyfi yorumlar getirmeleri, halkın cehaletinden yararlanıp İslam dinini hurafelerle doldurmaları ve adeta kendilerine bir saltanat kurmaları gibi, İslamcılarının da genelde ilgilendikleri konular olmuştur.²³

Hüseyin Cahit'e göre din konusunda yaşanan problemler İslam dininden değil onu yorumlayan, halka anlatan din adamlarından kaynaklanmaktadır. Örneğin bu din adamları ve onların etkisinde kalan halk, her şeyin çaresini Muhammed döneminde aramakta ve bu dönemin din anlayışını, problemleri çözme usulünü hiç değiştirmeyecek mahiyette kabul etmekte ve ona göre davranmaktadırlar. Halbuki küçücük bir Arap toplumunun örf âdeti, gelenek ve görenekleri, koca koca modern devletleri idare etmeye yetmeyecektir.²⁴

Batılılaşmanın "amansız taraftarı" olarak nitelenen Hüseyin Cahit'e göre Kur'an'a bakıldığında din ve dünya işlerinin ayrı olduğu mütalaa edilebilecektir. Hz. Muhammed zamanında din ve dünya işlerinin bir arada gibi görünmesi Hz Muhammed'in peygamberliğinin bir sonucu değil hükûmet başkanı olmasının bir sonucudur.²⁵

Hüseyin Cahit, İslam'ın şeriat düzeni olarak anlaşılmasının, medrese sisteminin, daha doğru bir ifadeyle "skolastik terbiyenin" bir sonucu olduğu kanaatinde. Ona göre sosyal yenileşme, açık fikirlilik, taassuptan uzak olmak, birey kimliğinin keşfedilmesi, liberal bakış açısı olarak görülebilecek çağdaşlaşmanın karşısında skolastik terbiye, vicdanları köreltme ve ideal bakış açısını dumura uğratma özelliğine haizdir.²⁶

Hüseyin Cahit, dinî düşünce konusunda radikal ve sistematik fikirler öne

Hüseyin Cahit, “Hocalar Saltanatı” adlı makalesinde İslam’da kilise gibi bir kurumlaşma ya da papalık gibi bir ruhban sınıfının olmamasına rağmen “hocalar saltanatının” bunların yerini tuttuğu kanaatindedir.

sürmemesine rağmen oldukça polemikçi bir dil kullanmaktadır. Örneğin o, yeniliğe ve gençliğe sönmez bir kin besleyen “sarıklı fırka” ya da Gökalp’in ifadesiyle “kara kuvvet”ten bir irtica kaynağı olarak söz etmeyi sevmektedir.²⁷ Onların bağlı bulunduğu dünya ile kendisinin temsilcisi olduğu dünya arasında büyük bir ayrılık ve uçurum olduğunu belirtmektedir.²⁸ Ama aynı zamanda sarıklılar içinde hür ve dürüst düşünceli kişiler olduğunu belirtmeyi de ihmal etmemektedir.²⁹

Hüseyin Cahit, “Hocalar Saltanatı” adlı makalesinde İslam’da kilise gibi bir kurumlaşma ya da papalık gibi bir ruhban sınıfının olmamasına rağmen “hocalar saltanatının” bunların yerini tuttuğu kanaatindedir. Ona göre bu saltanat öncelikle, Müslüman birey tarafından Kur’an’ın bağımsız bir şekilde anlaşılma imkânının olmaması, Kur’an’ın tercümelerinin yapılmaması, tefsir durumunda yazılan kitaplardan da bir mana çıkarılmasının zor

olmasından kaynaklanmıştır. Böylece İslam, ulemanın, neyi bildirmek ve ne türlü bildirmek istediklerinden ibaret bir hâl üzere kalmıştır.

Düşünürümüze göre “hocalar saltanatı”, Kur’an’da yer alan “ulülemre itaatten” (emir sahiplerine uymak) meşruiyetini elde etmiştir. Hocalar, halkın kendilerine itaat etmesini sağlamada bu ayetin manasından istifade etme yolunu tutmuşlardır. Örneğin bu ayete dayanarak *Hulasatu’l-Beyan* adlı tefsirde, “Ulema, erbabı şeriattır; bu yüzden hükümet reisinin bile din işlerinde ulemaya itaati vaciptir.” denilmiştir. Aslında ulema din ve dünya ayrımına gitmediği için burada “din işleri” kaydı bir aldatmacadan ibarettir. Onlar hükûmetin ya da dünyevi saltanatın da kendilerine boyun eğmesi gerektiğini düşünmüşlerdir.

Hüseyin Cahit, hocaların, yukarıdaki ayetten aldıkları güçle müstebit padişahlara karşı üstünlük iddiasında bulunarak kimsesiz halk üzerinde sonsuz bir otorite sahibi olmayı başardıklarını belirtmektedir. Halkın inanç dışındaki konularda ulemayı taklitlerinin vacip oluşunun kabulü bunu göstermektedir. Hocalar, Kur’an’dan hüküm çıkarma hakkını sadece kendilerinde görmüşler, bununla da kalmamış, içtihat etme ameliyesini de kendi tekellerine almışlardır. Bundan başka, “Kâfir kimsenin katli vaciptir.” hükmünü benimsemek suretiyle otoritelerini sağlamlaştırmışlardır. Çünkü onlar, küfür durumuna fetva vermek suretiyle şahıslar üzerinde tahakküm kurabileceklerdir.

Hüseyin Cahit, “Hocalar Saltanatı” adlı makalesinin sonunda Müslümanların geri kalışlarında en büyük amilin hocaların bu otoriteleri olduğunu ifade etmekte ama

“ulemanın hükümleri, Kur’an’ın ve Muhammed’in hükümleri değildir” görüşünü de ileri sürmektedir. Ona göre Allah ve Muhammed, müminlerden körü körüne bir itaat istememiştir. İslam itaat açısından kimseyi zorlamamış iman etmemenin cezasını ahirete bırakmıştır. Nitekim Kur’an’da Allah, Peygamberine hitaben; *“Senin vazifen yalnızca tebliğdir; hesap bizim işimizdir.”* demektedir.³⁰

Hüseyin Cahit, İslam ile birlikte ulus kimliğinin gerekli olduğunu kabul ettiği için İslam’ın ulusal kimliği zedeleyebilecek veya onun yetişmesine mani olabilecek yorumlarına da karşı durmuştur. Bu yüzden ona göre hilafet kurumunun İslam’la bir alakası bulunmamaktadır. Kur’an’ın, siyasi yöneticilik manasında hilafetle ilgili herhangi bir önerisi yoktur. Kur’an’da halife deyimi yalnızca Âdem münasebetiyle geçmektedir. Buna göre Kur’an, “insana” halife demiş olmaktadır. Ademoğulları sıfatıyla hepimiz dünyada Allah’ın halifeleriyiz.

Hüseyin Cahit’e göre Kur’an, İslamiyet’in bütün ahkâmına cami bir kitap olmasına ve günlük hayata dair hükümleri bile bazen kapsamasına rağmen hilafet hakkında hiçbir açıklamanın olmayışı, Allah ve onun Peygamberi katında böyle bir meselenin mevcut olmadığını göstermektedir.

Hüseyin Cahit, “Hilafet meselesi” adlı makalesinde konuyu neredeyse bütün yönleri ile ele alma hassasiyeti göstermektedir. O, hilafetle ilgili bilinen hadisleri de eleştirel bir gözle incelemektedir. Ona göre *“Benden sonra hilafet otuz senedir; sonra hükümdarlığa çevrilir.”* rivayeti, ilk asırdaki kavgalar arasında bir tarafın iddiasını ispat için icat edilen bir rivayete benzemektedir. Çünkü Muhammed hiçbir zaman kâhinler gibi gelecekte haber vermeye kalkışmamış, bu yoldaki yalancılıklardan derin bir nefret duymuştur.

Hüseyin Cahit, hadisin sahih olarak kabul edilmesi hâlinde bunun, hilafetin geçici bir rejim olduğunu, Peygamberin vefatından otuz yıl geçtikten sonra artık halifelikten bahsetmenin Muhammed’in emir ve işaretlerinden dışarı çıkmak olacağını ispat ettiğine de vurguda bulunmaktadır.

Hüseyin Cahit, Sünniliğin Hz. Muhammed’in hastalığı sırasında Ebubekir’e imamlığı tevdi etmesine mübalağa derecesinde bir ehemmiyet atfetmiş olduğunu belirterek bu önemin, muhtemelen Ali’nin hilafete geçmesini doğru olduğunu ileri süren Şia’ya karşı söyleyecek bir söz bulma endişesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Vakıa Hz. Muhammed, yerine namaz kıldırarak kişiye ya da bizzat bu duruma ehemmiyet vermemiştir. Medine’den ayrıldığı zamanlarda Müslümanlara imamlık etmeyi ikinci üçüncü derecedeki zatlara bırakmıştır. Hatta yerine bıraktığı imamlardan biri de görme özürdür.

Yazarımıza göre Hz. Muhammed’in son tebliğ ettiği ayetlerden biri, *“Bugün dininizi size tamamladım.”* ayetidir. Dolayısıyla İslamiyet, yarım kalmış bir din değildir, tamamlanmış bir dindir. Şu halde Peygamberlik görevinde Hz. Muhammed’e bir vekil tasavvur edilemez. Risalet, vekillik kabul etmez bir görevdir. Elbette birliğin

bozulmasını önlemek için ilk dönemde Hz. Muhammed'in, temiz ahlaklarıyla ön plana çıkmış arkadaşları, O'nun halefi olma durumunda oldular. Ama bu hilafet, *peygamber Muhammed'e* değil, *hükümdar Muhammed'e* haleflik idi. Birliğin devamını sağlamak ve Hz. Muhammed'in başlattığı sosyal ıslahın devamını sağlamak için de böyle bir haleflik olmalıydı. Ebubekir, ancak hükümet görevinde Muhammed'e halef olmuştur. Hilafet, Medine hükümetinde Muhammed'in yerine gelmektir, Peygamber Muhammed'in peygamberlik görevinde yerine gelmek değildir. Bu bakımdan Ebubekir, Medine hükümetinde Muhammed'den sonra gelen bir cumhurbaşkanı gibidir.³¹

Hüseyin Cahit, ulus devlete geçişte önemli bir adım olarak görülen Latin harflerinin benimsenmesi ile ilgili görüşünü de, Kazım Karabekir ve Arap alfabesinin gerekliliği üzerinde din gibi duran Şeyhülislam'ın muhalefeti karşısında şu şekilde temellendirmiştir: "Farz edelim Fransızlar İslamiyet'in esaslarını pek makul bularak milletçe ihtida etmek istiyorlar. Onlara da Arap harfleriyle yazmak mı emredilecektir? Bu zihniyetle İslam'ı dünya dini yapmak mümkün müdür? Fransızlar ne kadar az Arap ise biz de o kadar az Arap'ız. Yalnız Müslümansak bize Arap harfleri, ilim olarak da Kur'an yetecektir. Eğer aynı zamanda Türk isek bir Türk harsına ihtiyacımız olacaktır."³²

Hüseyin Cahit'in Fikir Hareketleri adlı dergide yazdığı makalelere göre, dinler arasında büyük farklar gözetmemek gerekmektedir. Çünkü hepsinin emri Allah'a ve ahiret gününe imandır. Kur'an ne Museviliğe ne İseviliğe dokunmuştur. Kur'an hiçbir zaman bütün insanları tek bir şeriat etrafında birleştirme taraftarı olmamıştır. Temel esaslar değişmeden değişik kavimlere değişik şekillerde şeriat emredilmiştir.³³

Hüseyin Cahit'e göre Batı, hayatın bizzat kendisi, özgürlük, gerçek sezgisi, sanat ve bütün olarak "insanlık" demektir. Bu yüzden Batı karşısında, bir tür büyüklenme duygusuna kapılarak "ahlak bizde, erdem bizde, ilerleyiş bizde" edası ile hak sınırlarını ihlal etmek, sadece Batı'yı değil, "bizi" de bilmemenin getirdiği bir gevşeklikle hareket etmektir. Hüseyin Cahit bu tür fikrî ya da felsefi hiçbir temeli bulunmayan kaba görüşlerin kendisinde başkaldırma duyguları uyandırdığını ifade etmektedir. "Doğu sezgisi", "İslam uygarlığı" ya da "Arap bilimleri" kavramlarıyla ortaya konmak istenen şeyler, zehirli ya da uyuşturucu bir madde gibidirler. Bu kavramlar, Batı'nın yaşam seline atılmaktan alıkoymada halkı uyuşturmak için kullanılmaktadır. Ona göre muhafazakâr çevrede bir Arapları tutma eğilimi söz konusudur, "uygarlığı Araplar yapmıştır, bilim Arapların kitaplarındadır, dolayısıyla sadece dini öğrenmek için değil aynı zamanda dünyayı öğrenmek için de bu kitaplara müracaat edilmelidir" anlayışı³⁴ bu çevrelere hâkimdir. Halbuki zamanımızın bilim ve fenni geçmiş kitaplarda değil, şimdiki kitaplardadır ve biz bu kitapları Araplarda değil Batı'da bulmaktayız.³⁵

Celal Nuri ve İslam Düşünce Sorunları

Celal Nuri'ye göre hâkim dinî zihniyetin en önemli dayanağı metin merkezçiliktir.

Metinden zerre inhiraf edilmesi günah hatta küfür olarak addedilir. Bunun içindir ki İslam diyarlarında siyaset, medeniyet, yaşayış, yiyip içme, elbise giyme hep din seviyesinden görülmektedir. Metin ve ibare merkezilik, aklın nakil karşısında memnuniyetle bağımsız bir bilgi kaynağı olma özelliğini reddetmeyi beraberinde getirmiştir. Bu yüzden Şark kafası daima nakilden bir destek arar. Serbest düşünmeye başlayınca denizden çıkmış balık gibi çırpınır.³⁶

Nakilciliğin en önemli zararı, hayatın akışı ile birlikte dinî düşüncenin eşzamanlı bir gelişme kaydedememesinde görülmüştür. Nakle dayalı akait, eleştiriye ya da murakabeye tabi olamaz, makulat sahasına da giremez. Çünkü ihtiyaçlar günden güne artıp ve değiştiğinden makulat sahasına giren ahkâm ve muamelat, vicdaniyata benzemez. İki milletten biri, ahkâmın değişmesi, öteki de değişmemesi ilkesini kabul etse, birincisi şüphesiz diğerini ezer. Bu yüzden ahkâmın değişime tabi olmaması fikri, hem gayriinsani hem de gayri İslami'dir.³⁷

Celal Nuri'ye göre en ulvi esasları cami olan İslamlık, bu şekilde nasçı tutum alan ulemanın tekeli altında durgun bir hâle gelmiştir. Hâlbuki ilk devirlerin Müslüman uleması haleflerinden çok yenilikçi ve akılcı, fikren de pek ileri idiler. Asrısaaadetten çok zaman geçmediği hâlde İmamı Azam Ebu Hanife ve benzeri âlimler, mevcut ahkâmı o çağın ihtiyacına kâfi görmediklerinden, yenilerini tedvin etmişlerdir. İslam coğrafyası genişlediğinden İslamiyet, Hicaz ahalisinden daha başkalarını, daha medenilerini camiasına aldığından, nassa karşıt gibi görünen birçok hükümün düzenlenmesi, bir hayli örf ve âdete meşruiyet verilmesi durumunda kalınmıştır. Ebu Hanife ve benzerlerinin yolundan gidilseydi fıkıh da bu çağın gereklerine uygun bir düstur hâline gelirdi. İmamı Azam bugün dirilse, yalnız kendi içtihadına uyarak fetva veren haleflerine hem güler hem darılırdı. Ulema bilememiştir ki ahkâm ancak kendi zamanı için geçerlidir. Zamanın geçmesiyle ahkâm, hatta bazı akait unsurlarını yorumlama tarzı da değişir ve değişmelidir.³⁸

Celâl Nuri'ye göre, devlet üzerinde din adamlarının etkisi olduğundan, ulema, ahiretle dünya işlerini ayırt edememiş, menkulata bağlılıktan dolayı medreseler gelişmemiş ve dolayısıyla bu durum devletin ilerlemesine engel olmuştur. Onun için İslam, reform maksadına uygun olarak kullanılmalıdır. Çünkü Hz. Muhammed, Martin Luther'in reform hareketini bir anlamda yedinci yüzyılda gerçekleştirmiştir. Cahil ulema yerine, hür fikirli, ileri görüşlü ulema ve üniversitelere ihtiyaç vardır. Akla gereken önem verilmelidir.³⁹

Celal Nuri'ye göre dinimiz, insani oluşa muamelatsahasında geniş yetkiler verdiği

Celal Nuri'ye göre hâkim dinî zihniyetin en önemli dayanağı metin merkeziliktir. Metinden zerre inhiraf edilmesi günah hatta küfür olarak addedilir.

Celal Nuri'ye göre İslamiyet herhangi mutlak bir şekle bürünmemiştir. Bu da onun en büyük şansdır. Bu durum onu gelecekte insan mutluluğunu sağlayabilecek yegâne din konumuna getirebilir.

hâlde, bu ruha aykırı olan fetvalar, İslamcılarını dar bir daire içine almıştır. Muamelat, ulema tarafından akide gibi dinin içine alınmıştır. Muamelatın akide gibi dine dâhil edilmesi fikri ulemanın en önemli düsturu olmuştur. Hâlbuki bir fetvaya zincirlenip kalmak, o fetvanın verildiği gündeki içtimai, iktisadi, medeni, siyasi vaziyet her ne idiye onda kalmak demektir. Dinamik olmayan her şey yok olmaya mahkûmdur.⁴⁰ İslamiyet'e nazaran içtihat, memurunbihtir. Bizim fakihlerimiz, birinci düsturu almışlar, ikincisini ihmal etmişlerdir.⁴¹

Celal Nuri'ye göre din, insanların akıl yoluyla çözemedikleri problemlere eğilmeli ve 'fennin maverası' ile ilgilenmelidir. Zaten dinler gittikçe dünyaya ait işleri tanzim etmekten feragat etmektedirler. Tecrübeler,

kanunlar ve siyasetin gelişmesi ile dinin işgal ettiği birçok alanın sivilleşeceğini göstermektedir.⁴² Din, sınırlarını aşmamalıdır. Bunu yaptığı takdirde insan hayatına gelişigüzel müdahale eden bir otoriter zalime dönüşebilmektedir. Eğer din, sınırlarını aşarsa gelecekte "semti vicdana icla edecektir." Gerçekte Allah'a ait olanı Allah'a, Kayser'e ait olanı Kayser'e vermek, hikmetin gereğidir. Bilim, insani tecrübe, hükümet anlayışları sivil bir şekilde gelişme kaydetmeli fakat iman ve itikat da her zaman âlemin vicdanına hükümran olmalıdır. Dairesi içindeki din, hem çok mübarek hem de çok faydalı, tabii ve zorunludur.⁴³ Zaten ulaşılmazı imkânsız olan hakikatin varlığından haberdar eden bir araç olduğu için din insan için yaratılmıştır, insan din için yaratılmamıştır. Bu nedenle dinin gayesi insanlığın refahını sağlamaktır.⁴⁴

Celal Nuri nazarında Kur'an'ı belli bir kitap olarak toplama faaliyeti dini, dünyevileştirmiştir. Bu yüzden Kur'an'ın bir mushaf şeklinde tedvini doğru olmamıştır. Kur'an ayetleri, halledilmesi istenen bir mesele olduğunda nazil olurdu. Bu, her hükmün zaman ve zeminle bir münasebeti olduğunu göstermektedir. Bu yüzden "ahkâm, ibare itibariye yekdiğerinin makabli ve mabadi telakki olunamaz." Hâlbuki Kur'an toplayıcıları ona düzensiz bir sıra vermişler ve münferit nüzullerdeki ehemmiyet ve safveti bozmuşlardır. Bu bozulma nesih teorisi ile halledilmeye çalışılmış, ama nasih ve mensuhlar, Kur'an'ı kemiyet itibarıyla kâh artan kâh azalan bir kitap hâline koymuştur.⁴⁵ Sözlere evrensel olacak derecede Sokrat gibi önemli bir üstat tasavvur ediniz ki bu zat ömründe bir eser telif etmemiş olsun, Halefler bu zattan rivayet edilen sözleri alıp her birini ayrı ayrı birer vecize veya darbu mesel gibi kaydedeceklerine ona, zincir halkaları gibi birbirine bağlı silsileli bir şekil veriyorlar. İşte Hz. Osman zamanındaki Kur'an toplama ameliyesi buna benzerdir.⁴⁶

Bütün bunlara rağmen Celal Nuri'ye göre İslamiyet herhangi mutlak bir şekle bürünmemiştir. Bu da onun en büyük şansıdır. Bu durum onu gelecekte insan mutluluğunu sağlayabilecek yegâne din konumuna getirebilir. Ama bu, İslam'ın geleceğe şamil olan niteliği düşünüldüğünde ve gelişmesine müsaade edildiği takdirde söz konusu olabilecektir. İslamiyet, ilim ve fen gibi sürekli gelişme ve evrim göstermelidir. Fıkıh ve akait yeniden düzenlenmeye muhtaçtır. Muamelat, günün şartlarına uygun olmalıdır. İslamiyet, hükümlerin zamanla değişebileceği esasını koymakla muhafazakârlığı yıkmaktadır. Biz ise bu esası unutmakla İslamiyet'i yok ediyoruz. İslam'da yenilik peşinde olmak, reform taraftarı olmak değil, *esasat-ı Ahmediyeye* dönmek demektir.⁴⁷ İslam, özünde reform dinidir. İslam, içtihat özgürlüğü dinidir. Bizim yaptığımız, en yenilikçi en reformcu bir dini, kapalı bir mezhep hâline getirmek olmuştur.

Düşünürümüze göre fikir, olgusal gerçeklikten daha ileri olmasına rağmen fikrin bir başka fikirle değişmesi zor olmaktadır. Olgusal gerçeklikler, fikrin değişmesinde ve gelişmesinde daha büyük rol oynamaktadırlar. Bir ferdi değil bir milleti, hatta beşeriyeti bile olaylar, fikrinden döndürmüştür. Bu kurala yalnızca insanoğlu değil, hayrı ve şerri yaratan Allah da riayet etmiştir. Nitekim gayrimahluk olan ezeli kelim, birçok nasih vemensuh ayeti ihtiva etmektedir.⁴⁸

Celal Nuri, din koyucusunun insanlığın evrimleşeceğini, uygarlığın yalnız Hz. Muhammed'in çağındaki Hicaz'da bulunan uygarlık düzeyinde kalmayacağını iyice göz önünde bulundurmuş olduğu fikrinden hareket etmekte, ahkâmın tedvininin de bu mütalaa üzerine oluşturulduğunu ifade etmektedir. Yani İslam, halkların tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek biçimde düzenlenmiştir. İslam, maddi manevi bütün mutluluğu, her yer, her zaman ve her durumda sağlayabilecek yetkinlikte konulmuştur. Niteliği bu derece kapsamlı olan bir dinin, kolaylıklar göstermesi, kurallarının yumuşak ve geniş olması gerekmektedir. Nitekim İslam'da daima yeni kurallar koyma yolu her zaman açıktır. Hatta İslamlık demek, her çağın ihtiyaçlarına göre konulan kurallar demektir.⁴⁹

Celal Nuri'ye göre İslam'ın güzel ilkelerinden uzaklaşıldığı için düşünce özgürlüğü unutulmuş, yeni yorumlar engellenmiştir. Eleştirinin dili kesilince taassup dini baş göstermiş, Müslüman zihin küçülmüş, Galileo zamanındaki hür düşünceye düşmanlık, İslam için de söz konusu olmuştur. İslam'ın bu şekilde çökmesi göstermektedir ki Müslümanlar İslam'ın ilkelerinden uzaklaşmışlardır.⁵⁰

Celal Nuri'ye göre sadece din sahasında değil toplumun tüm alanlarında ıslah ve yeniliğe ihtiyaç bulunmaktadır. Yapılması gereken İslam'ın temellerinden harekete başlamaktır. Bunun için çağın gereklerini ve İslam'ın ilkelerini eş zamanda değerlendirebilecek din âlimleri bulunmalıdır. Bunlar Peygamberin ilkelerinden hareket etmek suretiyle yeni problemlere çare aramalıdır. Yenileşme kaçınılmazdır. Ama bu çağrı din tarafından yapılmalıdır. Aksi halde hem zihinlerde hem de toplumda bölünme kaçınılmaz olacaktır.⁵¹

Celal Nuri'nin yenilik fikrini, "esasat-ı kadime-i İslamiyeye rücu" (İslam'ın ilk temel esaslarına dönüş) ve "ihtiyacat-ı zamaniyyeyi müdrik ulemanın ceht ve içtihadına" (zamanın gereklerini idrak eden din alimlerinin gayret ve içtihatlarına) bağlaması, Batıcılıkla İslamcılık arasındaki ilişkiyi bir kez daha ortaya koymaktadır. Celal Nuri bu bağlamda yine İslamcılar gibi akıl, Batılı değerler ve risalet arasında uyumu ortaya koyan yorumlar yapmaktadır.

Örneğin ona göre risalet, insanlığın belli bir dönemine ait gerçekliktir. Bu dönem ise aşılmıştır. Bu gerçeği en iyi anlayıp ümmetine tebliğ eden de Hz. Muhammed'dir. Çünkü o, kendisinden sonra insanların peygambere ihtiyacı olmadığını, "hatemu'l-enbiya" olarak anlatmıştır. Hz. Muhammed'le birlikte zamanın resullere ihtiyacı olmadığı kabul edildiğinden İslam, nübüvvet kapısını kapatmıştır.⁵²

Nübüvvetin psikolojik açıdan incelenmesi fikrini dile getirirken Celal Nuri, bundan vahyin ruha aşına bir metotla ele alınması gereğini ifade etmek istemiştir. Ona göre vahiy demek, birçok açıdan remz ve sembol demektir. Bunun için vahiydeki istiarelere hakkını vermek onu tamamen maddi kalıplar içinde tefsir etmemek gerekir.

Celal Nuri, vahiy ile maddi muhit arasındaki ilişkiye de dikkat çekmektedir. Ona göre dinî oluşumlarda zamanın, muhitin ve kültürel çevre ile etnik bilincin tesirleri bulunmaktadır. Gökler, yıldızlar, güneş ve ay, Arap ruhunu çok meşgul etmiştir. Bunun içindir ki Kur'an'da semavi unsurlar bir hitap ve yemin vesilesi olmuştur. Yine tabii muhitten dolayı Arap, atlıdır ve savaşçıdır, cenk etmeye mecburdur. Dinin savaşçı bazı söylemleri, Arap'ın bu özelliğinden kaynaklanmıştır. Celal Nuri, bütün bu yorumlarını, dinin tarih içinde incelenmesi gerektiği fikri üzerine oturtmaktadır. Ona göre din ile bilimin arasını da bulacak olan tarihtir.⁵³

Celal Nuri, risaleti akli açıdan izah ettiğinde bazen aklın sınırlarını zorlamaktadır. Ona göre başkalarının değil de bizzat Hz. Muhammed'in peygamber olmasının sebebi, kendi çağında, hatta bütün çağlarda onun akli seviyesinde kimsenin bulunmamış olmasıdır. Eğer ondan fazla doğal zekâ ve ruh kuvvetine malik biri olsaydı peygamber o olurdu. Mademki öyle dâhi biri çıkmadı Hz. Muhammed hak peygamberdir. Celal Nuri bu düşünceden hareketle bir nebi için mucize aramaya ihtiyaç bulunmadığını ifade etmektedir. Çünkü tabiatla harikulade bir durum yoktur ve zaten nebi bellidir, ondan mucize talebi boştur. Hz. Muhammed fevkalbeşer bir varlık değil tarihin en büyük zatıdır.⁵⁴

Celal Nuri, *Kadınlarımız* adlı eserinde İslamcılar gibi bir sosyal ıslah yöntemi olarak İslam'a göre kadının yeri ve kadın hakları konusu üzerinde durmaktadır. Ona göre kadının toplumdaki yerini ıslah etmek için İslam'ın temiz ilkelerinden hareket edilmelidir. Çünkü Batı'da kadın hakları ne ölçüde ilerlerse o ölçüde İslam'a yaklaşmış olunmaktadır. Avrupa'da kadının özgürlüğü gerçekte "eli kelepçeli" yapmacık bir özgürlüktür. İngiltere'de kadınlara siyasal haklar isteme hareketinin hiçbir talebi yoktur

ki İslam dini bunları çok önceleri kabul etmiş olmasın. Ne kadar özgürlük taraftarı olunursa olunsun, bu konuda İslam'ın koyduğu özgürlük ilkelerinden daha çoğu konulamaz. İslam feminist bir dindir.

Celal Nuri bu kitabında aynı zamanda poligamiye, görücü usulü evlenmeye, kolay boşanmaya ve kadınların erkeklerden "kaçmasına" şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre bu konularda âlimler, Hz. Muhammed'in dininin gerçeğini anlayamamışlardır. Örneğin İslamlık asıl

olarak tek kadınla evlilik ilkesini benimsemiştir. Ama İslamlığın geldiği zaman diliminde kadın haklarının durumu çok kötü idi. Bu yüzden tek kadınla evliliğin yerleşebilmesi için bir geçiş dönemine ihtiyaç bulunmakta idi. Bu yüzden İslam dini istemeye istemeye o günkü kadına bakışla ilgili bazı olurlar vermek durumunda kalmıştır. Yine de bu olurlardan faydalanmak dinin asıl kaynağı olan Kur'an'da güçleştirilmiştir.

Düşünürümüz nazarında kadını düşüren İslamlık değil İslamların baskıcılık ve bilgisizlik yolundaki İslamlığa aykırı adetleridir. Bu yüzden bugün kamu yararı gözetilerek çok eşlilik yasaklanabilir. Halifenin böyle bir yetkisi bulunmaktadır. Halife, dinin gereği olarak bu gibi buyruklar ve yasaklar koymakla görevlidir. Nitekim faizin açık Kur'an buyruğu gereğince haram olmasına rağmen, bu haramın zamanla sınırlanmış olduğu anlaşıldığından ve eskinin kıyım, zulüm demek olan tefeciliği ile zamanımızın pay ve faizi arasında büyük bir fark olduğu âlimlerce anlaşıldığından, "yüce İslam halifesi" yüzde dokuza kadar faize olur vermiştir. Buna ilişkin "murabaha nizamnamesi" sultan turasıyla süslenmiş, hâkimler bu nizamnameye göre hüküm vermişlerdir. Devlet resmen faiz alıp vermiş bu işlemlerde şeyhülislamın imzası olmuştur.⁵⁵

kadını düşüren
İslamlık değil İslamların baskıcılık ve bilgisizlik yolundaki İslamlığa aykırı adetleridir.

Sonuç

Hüseyin Cahit ve Celal Nuri örneğinde Batılılaşmanın belirli bir kavramsal temel üzerine inşa edilmiş olduğu ve burada simgelerle değil de kavramlarla düşünüldüğü söylenebilir. Kavramlara dayalı bir modernleşmenin, Batıcılığı ideolojik eksenden çıkarabileceği ifade edilebilir. Hüseyin Cahit'te de Celal Nuri'de de Batılılaşma, bir "piyano çalma", "Fransızca konuşma", meselesi değildir. Batılılaşma, demokrasi, insan özgürlüğü gibi kavramların temsil ettiği değişimdir. Bu nokta, Batıcuların en temel başarılarından biri olarak kabul edilebilir. Bunun yanında onlar, tarihi ön plana çıkarmışlar, tarihsel açıdan olaylara bakışın önemini ortaya koymuşlardır. Kavramların olduğu yerde simgelerin gücü azalacak, tarihin olduğu yerde de ideoloji prim yapmayacaktır.

Buradan hareketle Batıcuların modernleşmeyi sadece hayat tarzına indirgediklerini söylemek güçleşecektir. Bu yüzden Batıcuların Batılılaşmasının bir nevi oryantalistleşme

Batılılaşma yanlısı Türk aydını aslında Batı'yı Doğulu bir şekilde okumuş ve anlamıştır. Türk aydınında "eylem" in ön plana çıkması belki bu yüzden olmuştur.

olduğu temellendirmesi en azından eksik bir değerlendirme sadedindedir. Batıcıların yenilikçiliğini bir tür "gardırop Batıcılık" olarak adlandırmanın da mümkün olmadığı görülmektedir.

Batıcılar, İslamcılar gibi Batılı değerleri İslami bağlamda yeniden üretmektedirler. Batıcılar, modernleşmeyi, soyut sistem düzeyinden somut insan ilişkileri düzlemine; ClaudeLevi-Strauss'un deyimiyle "sahihlik düzeyine" taşıyacak yapılara, özellikle İslam'a başvurmaktadırlar.

Ama bu noktada belki şu söylenebilir: Batılılaşma yanlısı Türk aydını aslında Batı'yı Doğulu bir şekilde okumuş ve anlamıştır. Türk aydınında "eylem" in ön plana çıkması belki bu yüzden olmuştur. Türk aydını

soyut alandaki üretimi küçümsemekte asıl olarak eylemi görmektedir. Eylem ise başkaları tarafından yoğrularak doktrin haline getirilmiş felsefi bir çabanın hayata geçirilmesi kavgasıdır. Bu yüzden aydın, Avrupai değil Avrupalı, İslami değil İslamcı olmuştur.

Batıcılar, Avrupalı olmayı, "tarihin inkârı imkânsız bir moment" olarak değil, bir "geçiş" olarak görmüşlerdir. Osmanlı kültürünün yayılma alanı Anadolu ve Balkanlara bakıldığında "biz zaten Avrupalıyız" demek mümkün iken Batıcılarda Avrupalı olmak, bir medeniyet değişimi, üst kültüre geçiş sadedinde kalmıştır. Bu, bir aşağılık kompleksinin doğmasına neden olmuş, bu yüzden Batılılaşma çabaları aslında Doğululaşmayı da beraberinde getirmiştir.

Hüseyin Cahit ve Celal Nuri, aklı, Voltaire ve Diderot'un anladığı şekilde bir "rasyonalite" olarak ele almışlar, dinin ve necat ihtiyacının bilincinde olan aydınlar olmuşlardır. Onların aklı ön plana çıkarmaları bu yüzden dogmatik akla genel itibarıyla yol açmamıştır. Burada din yerine başka bir "efendi" aranmamıştır. Ama Avrupa, bir akıl ve rasyonalite olarak kavranmasından öte bir şeydir. Bu yüzden, Hüseyin Cahit ya da Celal Nuri de çok fazla etkisi hissedilmese de, Batıcılık, akıl ve rasyonaliteden öte bir akılcılık ve rasyonalizm şekline dönüşmüş, böylece Batı, çok dar ve sınırlı bir aydınlanma projesi olarak idrak edilmiştir. Batıcılığın Batılılaşmayı beraberinde getirememesinin belki bir nedeni de bu çok dar ve sınırlı Avrupa modeli olmuştur.

(Endnotes)

- 1 bk. HANİOĞLU, Şükrü (1985), "Batıcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.1382.
- 2 bk.. YAVUZ, Hilmi (2009), *Alafrangalığın Tarihi*, İstanbul: Timaş Yay. s. 9 (Sunuş yazısı).
- 3 bk. DOĞAN, Recai (1996), *Batıcılık Akımının Din ve Eğitim-Öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, Ankara, (Basılmamış Doktora Tezi) s.56-57.
- 4 bk. BOLAY, Süleyman Hayri (1979), *Türkiye'de Ruhçu Maddeci Görüşün Mücadelesi*, Ankara: Töre-

- Devlet Yayınevi, s.129
- 5 bk. KILIÇBAY, Mehmet Ali (2005), *Biz Zaten Avrupalıyız*, Ankara: İmge Kitabevi Yay. s. 15, 32-34.
- 6 SAFA, Peyami (1981), *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. s. 52.
- 7 bk. KARA, İsmail (1998), *Şeyh efendinin Rüyasındaki Türkiye*, İstanbul: Kitabevi Yay, s. 246.
- 8 bk. TUANAYA, Tarık Z. (1991), *İslamcılık Akımı*, Simavi Yay. s. 80.
- 9 bk. SAFA, Peyami *Türk İnkılabına Bakışlar*, s. 23.
- 10 bk. LEWIS, Bernard (1984), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. s. 236.
- 11 bk. TANPINAR, Ahmet Hamdi (2000), *Huzur*, İstanbul: Yapı Kredi Yay. s. 239.
- 12 bk. TUANAYA, Tarık Z. *İslamcılık Akımı*, s. 18, 78.
- 13 bk. TUANAYA, Tarık Z. *İslamcılık Akımı*, s. 79.
- 14 Bu tabir ve içeriği için bk. ÜLKEN, Hilmi Ziya (1992), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yay. s. 276 vd.
- 15 Geniş bilgi için bk. İŞCAN, Mehmet Zeki (1998), *Muhammed Abduh'un Dini ve Siyasi Görüşleri*, İstanbul: Dergah Yay. s. 246-256.
- 16 SAFA Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar*, s. 62.
- 17 bk. ATAY, Falih Rıfıkı (1969), *Çankaya*, İstanbul. s. 393-394.
- 18 bk. ATAY, Falih Rıfıkı *Çankaya*, s. 393-394.
- 19 ATAY, Falih Rıfıkı *Çankaya*, s. 382.
- 20 bk. MERİÇ, Cemil (2011), *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yay. s. 143.
- 21 İslamcılıkta dini yenilik, Müslümanların dünyasını yenilemekte bir vasıta sadedinde olduğu için Abduh bir din ihyacısı olarak değil bir dünya yenileyicisi olarak nitelendirilmiştir.
- 22 bk. SAFA, Peyami *Türk İnkılabına Bakışlar*, 27-32.
- 23 bk. ASLAN, Serap (2008), *Fikir Hareketleri Dergisindeki Edebi ve Fikri Tartışmalar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir s. 129.
- 24 bk. ÇETİN, Bülent (2005), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmalarına Kaynak Olarak Fikir hareketleri Dergisi 1933-1940*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Elektronik Sürüm), Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van s. 156-157.
- 25 bk. ÇETİNKAYA. Y. Doğan (2004), "Hüseyin Cahit Yalçın" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*, İstanbul: İletişim Yay. c. 3, s. 321.
- 26 Özellikle bk. YALÇIN, Hüseyin Cahit (2002), *Tanıdıklarım*, İstanbul Yapı Kredi Yay. s. 111-113, 135-137, 151-153.
- 27 YALÇIN, Hüseyin Cahit *Tanıdıklarım*, s. 169.
- 28 YALÇIN, Hüseyin Cahit (1975), *Edebiyat Anıları*, hazırlayan: MUTLUAY. Rauf İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay. s. 75.
- 29 YALÇIN, Hüseyin Cahit *Tanıdıklarım*, s. 169.
- 30 bk. CAHİT, Hüseyin (1933), "Hocalar Saltanatı", *Fikir Hareketleri Dergisi*, yıl: 1, sayı: 1, s. 13-15.
- 31 bk. CAHİT, Hüseyin (1933), "Hilafet Meselesi", *Fikir Hareketleri*, yıl: 1, sayı: 1, s. 5-8.
- 32 bk. KILIÇ Selami, "Türkiye'de Latin Harfleri Meselesi (1908-1928)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, c. II, sayı: 7 (1991), s. 556, 560.
- 33 ÇETİN, Bülent *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmalarına Kaynak Olarak Fikir hareketleri Dergisi 1933-1940*, s. 156-157.
- 34 CAHİT, Hüseyin "Gençlerde yurt ve özgürlük aşkını uyandırmak bakımından Namık Kemal'e bu ülke sonsuza değin bir borç yükümlülüğü ile bağlı olmalıdır. İnanırım ki benim ve kuşağımın en büyük ruhsal eğiticisi, yol göstericisi odur. Bugün bile Namık Kemal adını anarken içimde bir saygı coşkusu, bir sıcaklık duyuyorum" cümleleriyle andığı Namık Kemal (bk. *Edebiyat Anıları*, s.47.), *Renan Müdafaaanamesi'nde* Arap ilim ve hikmetinden, tam da Hüseyin Cahit'in eleştirdiği tarzda söz etmektedir. Bkz. (Namık Kemal, *Renan Müdafaaanamesi (İslamiyet ve Maarif)*, yayınlayan: KÖPRÜLÜ, Fuat (1962), Ankara: Millî Kültür Yay.
- 35 YALÇIN, Hüseyin Cahit *Edebiyat Anıları*, 90-91.
- 36 İLERİ, Celal Nuri (2000), *Türk İnkılabı*, hzl. DURMAZ, Recep İstanbul: Kaknüs Yay. s. 70.
- 37 İLERİ, Celal Nuri *Türk İnkılabı*, s. 116-117.

- 38 İLERİ, Celal Nuri, *Türk İnkılabı*, s. 62.
- 39 bk. UYANIK, Necmi (2004), "Batıcı Bir Aydın Olarak İLERİ, Celal Nuri Ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı", *SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15, Konya s. 248-249.
- 40 İLERİ, Celal Nuri *Türk İnkılabı*, s. 63.
- 41 İLERİ, Celal Nuri *Türk İnkılabı*, s. 63.
- 42 bk. DURMAZ, Recep 'Celal Nuri İleri'nin Düşünce Çizgisi', *Türk İnkılabı*, s. 17-18.
- 43 NURİ, Celal *Tarih-i İstikbal-1- Mesail-i Fikriyye*, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1331, s. 65-66.
- 44 bk. DOĞAN, Yusuf (2003), *Celal Nuri İleri'nin Dini ve İctimai Hayata Bakışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Elektronik Sürüm), s. 119.
- 45 İLERİ, Celal Nuri *Türk İnkılabı*, s. 117-118.
- 46 İLERİ, Celal Nuri *Türk İnkılabı*, s. 118.
- 47 İLERİ, Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal-1- Mesail-i Fikriyye*, s. 67-70.
- 48 İLERİ, Celal Nuri *Türk İnkılabı*, s. 24-27.
- 49 bk. Celal Nuri (1331), *Kadınlarımız*, İstanbul: İctihat Matbaası, s. 164, 208.
- 50 bk. Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s.4-8.
- 51 Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s.148.
- 52 bk. Celal, Nuri (1332), *Hatemu'l-Enbiya*, İstanbul: Yeni İstanbul Matbaası, s. 31, 39.
- 53 Celal Nuri, *Hatemu'l-Enbiya*, s. 33-44.
- 54 Celal Nuri, *Hatemu'l-Enbiya*, s. 31-32, 38, 102.
- 55 Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s. 91-92, 141-145, 158-163.